

DOI: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2025-31-1-17>
УДК 378

Надія Корабльова

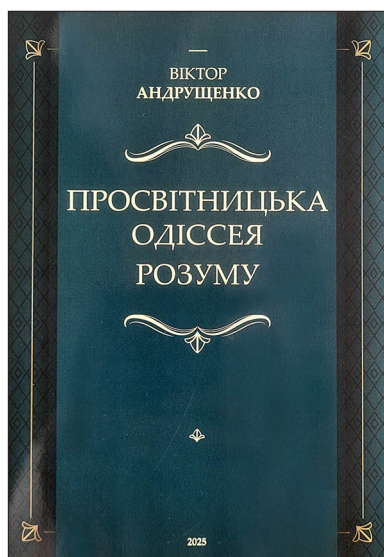
З розумом – у майбутнє

Рецензія на книгу Віктора Андрущенка
«Просвітницька одісея розуму»

Рецензія на монографію ректора Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, академіка Національної академії педагогічних наук України, члена-кореспондента Національної академії наук України, доктора філософських наук, професора Віктора Петровича Андрущенка «Просвітницька одісея розуму. Київ: Знання України 2025, 524 с.».

Ключові слова: Віктор Андрущенко, «Просвітницька одісея розуму», філософія освіти, розумна освіта, розум.

Монографія Віктора Петровича Андрущенка «Просвітницька одісея розуму» є прагненням знайти шлях у майбутнє через осмислення сучасного, яке більш схильне приймати моральний суб'єктивізм і владу пристрасті, а не розуму, тому, беручись за «складне завдання реабілітації і захисту розуму від спроб «витіснення» його з історії людської цивілізації» [Андрущенко 2025: 32], автор зробив головною інтенцією книги – переконати читача, що розум як «унікальний феномен, який (разом з працею та спілкуванням людей) утверджує людину у її людській якості» [Андрущенко 2025: 9] потребує «неупередженого дискурсу», «особливо в період невизначеності,

розгубленості, збентеження, а може й страху», тобто сьогодні [Андрущенко 2025: 33]. Як видно з назви книги, одісею розуму представлено через проект Просвітництва, бо, відкинувши його надбання – науку і культуру, ми повертаємося в часи язичництва і неучтва, коли людина

© Надія Корабльова, 2025

розвивалася наосліп. На перший погляд, видається, що автор намагається знайти втрачене, іде назад власними слідами – в тексті знаходимо багато ідей і теорій минулого, з'являються забуті імена їх авторів, але Віктор Петрович справедливо і переконливо доводить, що ці ідеї варті актуалізації, бо без відкидання небезпечного і збережених смислів рух вперед (від провалля) неможливий.

Цитуючи Платона, Канта, Гегеля – вірних апостолів розуму і раціональності, філософів і мислителів минулих століть, Віктор Петрович підкреслює, що вони продукували ідеї, які стали провідними у їхній час, приводили в дію розум їх сучасників, які творили історію, торували теоретично і мотиваційно шлях (фактично, одіссею цього шляху), яким продовжує подорожувати сучасне людство. Віра у те, що можна полишити цінності минулого і існувати в цьому стані безкінечно довго – небезпечна, потрібне «опрацювання минулого». Ці зв'язки з минулим гартувались розумом, тому саме розум здатен піддати їх критиці, бо майбутнє визначатиме європейський розум і «людські якості», про що, у свій час, писав Ауреліо Печчеї [Рессеї 1977]. Одісея розуму, «шлях «розуму» до себе – це філософія життєтворчості людини, «утвердження людства у власній ідентичності. Людськості і людяності», в її прагненні вийти за межі буденності і проникнути в таємниці незвіданого» [Андрущенко 2025: 10].

Рухаючись сторінками книжки, ми долаємо тисячоліття філософії і історії. Деяким філософам, історичним, культурним діячам присвячено більше, деяким менше, уваги – селекцію проводить автор відповідно до вирішення поставлених ним проблем, щоб зацікавити читача, здатного в подальшому самостійно добирати матеріалу для власної аргументації, долучаючись до дискусії про необхідність змінити саму стратегію підходу до Homo sapiens, до антропологічної рефлексії стосовно того, чи дійсно розум є визначальною характеристикою людської сутності, адже, як сказав Григорій Сковорода, що хто не вірить у сутність людини, той її не знаходить, бо не шукає. Віктор Петрович шукає, виважено підходить до вибору маркерів реабілітації розуму, «прив'язуючи» його до людської сутності, мотивує однодумців на такі пошуки. Присутність іронічної ноти стосовно «незрілих роздумів про розум...», цитування «Похвали глупоті» Еразма Роттердамського, який «жартівливо закликає не забувати про самоіронію, властиву справжньому розуму, який не боїться бути смішним і здаватися нерозумним – для тих, кому самим бракує освіти, культури і вихованості» [Андрущенко 2025: 13], знижує градус пієтиту по відношенню до людини розумної. Цитування Оноре де Бальзака: «розумники знають, що «це зробити неможливо. А дурень не знає. Він береться і робить. Прогрес залежить від дурнів» [Андрущенко 2025: 11], з якої починається розділ «Епістемологія розуму», вказує на

обізнаність з філософським дискурсом щодо божевілля як форми розуму (Мішель Фуко), та ще добрих, як мінімум два десятки, форм сучасного розуму представлених в українському академічному просторі. Майстерно використано у такому контексті книгу канадського філософа і письменника Джона Ролстона Сола «Байстрюки Вольтера. Диктатура розуму на Заході». Зрозуміло, можна шпетити розум, користуючись усіма здобутками європейської цивілізації, яких би, якби не розум, як показав Освальд Шпенглер («Присмерк Європи»), ніколи б не було. Віктор Петрович це розуміє, як і розуміє, який обшир матеріалу треба задіяти, щоб полемізувати з Джоном Ролстоном Солом, тому обіцяє це зробити в наступній книзі.

Застосувавши концепт «Хитрість розуму» Гегеля до характеристики ролі державних інституцій у формуванні освітніх стратегій, В. П. Андрущенко прискіпливо добирає аргументацію, доводячи, що нічого не можна створити з нуля. Для автора, який за багато років ректорства в одному з найпрестижніших університетів України з підготовки освітян, про що свідчить текст монографії, досвід викладання, спілкування з викладачами та науковцями в галузі філософії освіти, знання освітянської справи зсередини, зробили очевидною потребу у черговій реабілітації розуму, у проєкті «про значення розуму в облаштуванні освіти як системи підготовки людини до життя». Реперні точки або «точки біфуркації», як означив їх Віктор Петрович, представлені як варіант практичної філософії – заломлення філософської теорії в педагогічну практику «європейського вектора розвитку освіти» [Андрущенко 2025: 257-298]. Віктор Петрович доводить, що створення освітніх програм, стандартів освіти і виховання молоді поверх розумно вмотивованих, перевірених часом, не спричинить негайного занепаду освіти, проте не варто лестити собі революціонерам, які діють за відомою логікою – «руйнувати, так до фундаменту». Саме «розумна освіта» як пріоритет XXI століття [Андрущенко 2025: 191-256] «врятує націю» [Андрущенко 2025: 488-496]. Застосовуючи авторські концепти «розумна освіта» і «нерозумна освіта», Віктор Петрович показує, що у своїй фактичності програми «нерозумної освіти» як освітні стратегії, нехай навіть несвідомо, закладають «бомбу», яка обов'язково здетонує у певний час: «усталені (а тим паче, державні) інституції спочатку немовби не помічають її («нерозумної освіти») зародків, а в разі зростання, перекривають канали її розповсюдження в духовному просторі суспільства, тоді «нерозумна освіта» йде у підпілля, поширюється через неофіційні канали (самвидав, самонавчання, народні школи тощо). У разі, коли подібна освіта виходить за межі установлених державою стандартів, вона стає джерелом формування «протестної духовності», яка інспірує (підштовхує) людей до виступів проти існуючих порядків, громадянських збурень.

Тільки вкорінений в сучасному житті розум з його природними, соціальними детермінантами, неважливо стихійної чи рефлексивної думки, (обидві представлені в тексті) отримує філософський імпульс, здатність до певного типу централізації: заломлення у сучасних педагогічних практиках виховання людини. Мотивуючи «повернутись до людей, у царину розуму, цивілізації і свободи» [Андрущенко 2025: 34], В. П. Андрущенко вступає на протилежність тим, хто «іронічно доводить, що розум не такий вже й значний і значущий для цивілізації... і що світ може розвиватись «навіть наперекір його «принциповій диктатурі» [Андрущенко 2025: 32]. Ні, не може, але може заснути, тоді «Сон розуму породжує чудовиськ» (Підзаголовок Розділу другого «Розвіяти хмари, що затьмарюють сонце»). Цей розділ починається ілюстрацією Франциско Гойї «Сон розуму породжує чудовиськ» [Андрущенко 2025: 116]. Ці чудовиська портретовані і відрефлексовані з застереженнями на майбутнє, бо вони торують «дорогу до рабства» [Гаєк 2024]. Автор доєднується до тих, хто «має сказати про це вголос. Росія – фашистська країна»: [Снайдер 2022; Андрущенко 2025: 146], Павло Штепа [Андрущенко 2025: 156-161], Володимир Огризко [Андрущенко 2025: 171-174]. В. П. Андрущенко визначає поняття «рашизм» і розмірковує над «етикою війни» [Андрущенко 2025: 177-191], стосовно якої сучасний розум у повній розгубленості, бо ще Кант припускався помилки, вважаючи, що розум може створити мораль з нуля, але насправді це можливо, лише коли по обидва боки взаємодії готові цим керуватись.

У розділі третьому «Розумна освіта» як пріоритет XXI століття [Андрущенко 2025: 191], розділі четвертому «Європейський вектор розвитку освіти» [Андрущенко 2025: 257], розділі п'ятому «Освіта у стратегії цивілізаційного розвитку Європи» [Андрущенко 2025: 299], який містить авторські ідеї «Педагогічної Конституції Європи» [Андрущенко 2025: 350] викладено проєкт нової освіти авторства Віктора Петровича Андрущенка, що складає серцевину монографії. Ідеї апробовані автором в його виступах на різних наукових майданчиках і у різних форматах, посилання наведені в тексті монографії як готові наукові результати, вже верифіковані безпосереднім емпіричним досвідом навчання і виховання сучасної людини-громадянина, від якої залежить доля держави, що неодноразово наголошено в різних розділах книги.

Я так детально перерахувала назви розділів, щоб показати глибину і своєчасність вирішення проблем української освіти у європейському контексті, від чого залежить, як переконає Віктор Петрович, не лише доля української нації, а й європейського людства. Плакатність заголовків тут цілком доречна, бо патос, поряд з логосом є тим ресурсом, яким користується викладач і студент, вони не просто фігури мовлення, а технології роботи над собою кожним з учасників освітнього процесу

з метою знаходження в ньому «свого», авторського припису. Засоби її конструювання і текстова версія вимагають уважно поставитися до сказаного, яке містить значний діапазон ідей і установок: від однозначності до багатомірності, множинності. Саме така дослідницька позиція Віктора Петровича Андрущенка уможлиблює співучасть у діалозі. Адаптування освітянської діяльності до сучасного знання, культури і історії не в змозі відобразити усю суму розроблюваних ідей, але демонструє глибину проблеми: через освітні технології формується світогляд, становлення нових соціальних зв'язків і типів соціальної взаємодії в просторі системи освіти і виховання, культури в цілому, що сприяє становленню нового культурного характеру людини, яка через освіту набуває здатності до перевтілення в бажаний образ і його смислове наповнення.

Усім образам і сюжетам затишно у концептуальному полі книги, навіть на тих сторінках, які апелюють до марксистського досвіду радянських часів, адже Віктор Петрович Андрущенко не чинить розправу над минулим, він рефлексує і застерігає від помилок майбутнього. Розмірковуючи над тим, як змінилось відношення до Маркса, марксизму після провалу комуністичного експерименту, автор сам собі розставляє риторичні пастки, щоб стимулювати новий діалог з культурно-філософською спадщиною минулого. Закінчуючи «просвітницьку одісею», прояснивши фундаментальні структури освіти і виховання розуму як вияву людської сутності, автор підсумовує, що розум – не природна конструкція, а виник і стимулюється суспільством і культурою як людська сутність за певних умов, тому зрозуміти це – значить схопити загальні структурні принципи, яким підпорядкована освітня діяльність. Мабуть, розраховуючи на обізнаного читача, керуючись тезою: інтерпретувати текст – означає переосмислити його в контексті індивідуального сприйняття, Віктор Петрович Андрущенко залишає читачеві визначитися стосовно переконливості ідеї нового освітнього проєкту «розумної освіти» в європейському контексті. Це не очевидні речі і можуть бути сприйнятими читачем по-різному, тому пропонована в монографії концептуальна модель філософії освіти на основі просвітницької одісеї розуму – звучить дискусійно, а значить, варта обговорення філософської спільноти. Закінчуючи огляд монографії змушена визнати, що торкнулася далеко не всіх проблем, а це означає, що це не чергова книга, а текст є генератором нових ідей і нової полеміки, а значить – інтелектуальним явищем академічного життя України.

Посилання:

- Андрущенко, В. П. (2025). *Просвітницька одісея розуму*. Київ: Знання України.
Гаєк, Ф. (2022). *Шлях до рабства*. Пер. з англ. С. Рачинський. Київ: Наш формат.

Снайдер, Т. (2022). Тімоті Снайдер: «Ми маємо сказати це вголос. Росія – фашистська країна». Пер. з англ. С. Громенко. *Локальна історія*. 20 травня 2022 року. <https://localhistory.org.ua/texts/statti/timoti-snaider-mi-maiemo-skazati-tse-vgolos-rosiia-fashistska-krayina/>

Peccei, A. (1977). *The human quality*. Oxford; New York: Pergamon Press.

References:

Andrushchenko, V. P. (2025). *The Enlightenment Odyssey of the Mind*. Kyiv: Znannia Ukrainy. [In Ukrainian].

Hayek, F. (2022). *The Road to Serfdom*. Trans. from English. S. Raczynski. Kyiv: Nash format. [In Ukrainian].

Peccei, A. (1977). *The human quality*. Oxford; New York: Pergamon Press.

Snyder, T. (2022). Timothy Snyder: "We Have to Say It Out Loud. Russia is a Fascist Country". (S. Gromenko, trans.). *Local History*. May 20, 2022. <https://localhistory.org.ua/texts/statti/timoti-snaider-mi-maiemo-skazati-tse-vgolos-rosiia-fashistska-krayina/>

Nadiia Korabliova. With Mind – into the Future. Review of Viktor Andrushchenko's book "Educational Odyssey of the Mind"

Review of the monograph of the rector of the Dragomanov Ukrainian State University, Full Member (Academician) of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine, Doctor of Science in Philosophy, Professor Viktor Petrovych Andrushchenko "Educational Odyssey of the Mind. Kyiv: Znannia Ukrainy 2025, 524 p."

Keywords: Viktor Andrushchenko, "Educational Odyssey of the Mind", philosophy of education, intelligent education, mind.

Корабльова, Надія, доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретичної і практичної філософії імені професора Й. Б. Шада Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (Україна).

E-mail: ns_korabljova@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-3831-6030>

Korabliova, Nadiia, Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor of the Professor I. B. Shad Department of Theoretical and Practical Philosophy, V. N. Karazin Kharkiv National University (Ukraine).

E-mail: ns_korabljova@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-3831-6030>